

Petar Havliček

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Ranonovovjekovna povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Šume Slavonske vojne krajine u 18. stoljeću

Sažetak:

U radu se iz ekohistorijske perspektive prikazuju šume Slavonske vojne krajine u 18. stoljeću. Šume se proučavaju kao zasebni ekosistem te kroz njihovu interakciju s čovjekom. Rad se temelji na pregledu izvora – karti Slavonske vojne krajine iz 1780. godine, Šumskih uredbi iz 1787. godine i putopisu austrijskog državnog službenika Friedricha Wilhelma von Taubea. Naglasak je na prikazu izgleda šuma i njihovih karakteristika te na utjecaju čovjeka kroz ekonomsku eksploataciju i deforestaciju. Predstavljaju se oprečni pogledi vojne vlasti i krajišnika po pitanju korištenja i zaštite šuma.

Ključne riječi:

šume, Slavonska vojna krajina, 18. stoljeće, ekohistorija

Uvod

Šume kao ekosistem možemo promatrati posebno, ali i u interakciji s antropološkim elementima. Šume su jedna od najzastupljenijih tema u okvirima ekohistorijskih istraživanja. Zanimljivo je što ih zbog njihove duge geološke prošlosti možemo promatrati i u okvirima ljudske prošlosti. Takvo istraživanje uvijek nailazi na poteškoće, a one su najčešće vidljive u nedostupnosti povijesnih izvora. Ipak, uz malo truda, pitanje šuma možemo obraditi fokusiranjem na određeni prostor i razdoblje. Prema tome, prikazat ćemo šume na prostoru Slavonske vojne krajine u 18. stoljeću. Radi se o prostoru koji je nakon oslobođenja od osmanske vlasti došao pod Habsburgovce, a njime su do polovice 18. stoljeća upravljale dvije institucije, Dvorska komora i Dvorsko ratno vijeće.¹ Godine 1745. dolazi do konačnog razgraničenja kada se navedeni teritorij odvaja od civilnog i na njegovu se području uspostavlja potpuna vojna vlast. Zatim se 1747. godine reorganizira kao Slavonski generalat s trima regimentama – Gradiškom, Brodskom i Petrovaradinskom.² Završetkom teritorijalizacije vojnokrajiškog prostora, šume pravno postaju državno vlasništvo i dolaze pod upravu Vojne krajine, pa se tijekom druge polovice 18. stoljeća izdaje niz zakonskih regulativa kojima se nastoji kontrolirati njihovo gospodarenje.³ Sukladno tome, izdaje se niz dokumenata vojne provenijencije koji opisuju stanje šuma. Na temelju njih vidljivo je da se razvija postepena briga o kontroli i zaštiti šuma te njihovom održavanju. Jedan od takvih dokumenata su Šumske uredbe (*Waldordnung*)⁴ iz 1787. godine koje se donose u kontekstu kantonske reorganizacije Krajine, a predstavljaju najopsežniji opis stanja šuma za cijeli prostor Vojne krajine. Uz navedeni izvor koristili smo se i putopisom austrijskog dvorskog službenika Friedricha Wilhelma von Taubea koji je sažeo svoja putovanja kroz Slavoniju i Srijem tijekom 1777. godine.⁵ Pregledom navedenih izvora pokušat ćemo promatrati šume na trima razinama. Prva razina uključit će promatranje slavonskih šuma kao zasebnog ekosistema, bez antropoloških utjecaja. Nadalje, prikazat ćemo neke karakteristike koje se pojavljuju u interakciji šume i čovjeka. I na kraju, vidjet ćemo kako su na šume gledali vojna vlast i krajišnici, koje su bile njihove ideje te kako su sukladno tome djelovali.

Slavonske šume kao zasebni ekosistem

Slavonske šume kao jedinstveni ekosistem podrazumijevaju prirodnu cjelinu koju promatramo bez antropoloških utjecaja. Zanima nas nekoliko

¹ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, sv. 2, prev. Josip Brkić (Zagreb: Naprijed, 1997), 14.

² Isto.

³ Isto, 73.

⁴ Šumske uredbe za carsko kraljevsku krajišku šumu Slavonske, Varaždinske i Banske krajine, objavljeno i prevedeno u: Nikola Cik, „Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovici 18. stoljeća,“ (dip. rad, Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet, 2012).

⁵ Friedrich Wilhelm von Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema: Leipzig, 1777., 1778.*, prev. Stjepan Sršan (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, Udruga povjesničara Slavonije i Baranje, 2012).

bitnih elemenata šumskog ekosistema. U njegovu pregledu prikazat ćemo kako su izgledale šume, kolika je bila njihova zastupljenost na prostoru Slavonske vojne krajine i koje su bile njihove glavne karakteristike. Pregled ćemo temeljiti na vojnoj karti iz 1780. godine i putopisu austrijskog dvorskog službenika von Taubea. Prema tome, pokušat ćemo donijeti što složeniju sliku biljnog i životinjskog svijeta slavonskih krajiških šuma.

Na temelju vojne karte možemo odrediti samo neke karakteristike kao što su smještaj, gustoća i klasifikacija s obzirom na reljef. Tako možemo reći da je cijeli prostor Slavonske vojne krajine, osim Srijema, prekriven šumama. Šume se prostiru u dvama prepoznatljivim pravcima. Može se primijetiti da jedan pravac ide uz obalu Save cijelim prostorom prema ušću u Dunav. Na tom prostoru mogu se zapaziti guste nizinske šume koje su nastale na aluvijalnom tlu rijeke Save. Takve šume karakteristične su po poplavama zbog samog riječnog režima. Vidimo da vlažni teren uz rijeku pruža široki prostor nizinskih šuma koje su na nekim dijelovima izuzetno guste. S obzirom na veliku gustoću, često predstavljaju velike površine koje ostaju nepristupačne čovjeku i onemogućuju direktnu povezanost nekih naselja. Također, moguće je primijetiti da na tom pravcu naselja i urbane sredine zaobilaze šumske prostore te su rijetki slučajevi da su sela direktno povezana šumskim prostorom. To potvrđuje pravilo da su nizinske šume zbog poplavnih terena vrlo nepristupačne za ljudsko djelovanje. Drugi pravac šuma prostire se kroz nadmorski nešto viši prostor uz granicu s Provincijalom⁶. Prostor uz Provincijal karakterističan je po nešto složenijem reljefu. To je nizinski prostor s nekoliko brdskih i gorskih uzvisina. Na tom području susrećemo visinske šume za koje je karakterističan povišen teren bez vlažnog tla. Na ovom prostoru tipično je da su šume isto tako smještene podalje od urbanih sredina i prometnih pravaca te im se gustoća povećava s porastom nadmorske visine. Dakle, za slavonski krajiški prostor karakteristična je relativna odvojenost nizinskih i visinskih šuma od mreža naselja i prometnih pravaca. Gustoća šuma povećava se izvan takvih mreža iako nije isključeno da neki prometni pravci prolaze i kroz šumske prostore. Raspored i klasifikaciju šume određuje reljef. Prema tome, postoje nizinske šume uz savski prostor i visinske koje prate viši nadmorski prostor uz granicu s Provincijalom.⁷

Prema von Taubeu možemo vidjeti kako su slavonske šume opisane iz perspektive austrijskog dvorskog službenika koji je 1777. godine posjetio Slavoniju i Srijem. Njegov putopis uključuje i civilni i vojni prostor Slavonije pa je često teško procijeniti naglašava li dovoljno razlike između tih dvaju prostora. Također, von Taube je šume prikazao više opisno, ne ulazeći u dublje analize, strukture i antropološke utjecaje. Njegov opis slavonskih šuma može nam pomoći da na

⁶ Provincijal – prostor Civilne Slavonije koji se nalazio u zaleđu vojnokrajiškog pojasa i okupljao je glavninu Slavonije koja je nakon oslobođenja od Turaka (1699.) potpala pod upravu bečke Dvorske komore. Upravu Dvorske komore zamijenilo je 1745. godine županijsko uređenje – Virovitičke županije sa sjedištem u Osijeku, Požeške sa sjedištem u Požegi te Srijemske sa sjedištem u Vukovaru.

⁷ Slawonische Militärgrenze (1780) – First Military Survey: <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-slavonia-mf/?layers=osm%2C156&bbox=1882626.8867641855%2C5651140.520539494%2C1985740.4379208884%2C5681715.331853565> (posjet 15. 1. 2019).

deskriptivnoj razini otkrijemo neke od njihovih glavnih karakteristika. Opis započinje konstatacijom da je ogromni prostor Slavonije, izuzev Srijemskog vojvodstva, prekriven gustom, gotovo neprekidnom hrastovom šumom u kojoj se često može naći drvena građa za brodogradnju.⁸ Prema tome, saznajemo da se radi o gustim i građevnim materijalom bogatim šumama, a posebno nam je bitno da putopisac izdvaja hrast kao dominantnu vrstu drveća. Za hrastove kaže da su lijepih i zdravih debla te da su toliko visoki da često podsjećaju na stabla omorika i svjedoče o velikoj plodnosti tla.⁹ Uz naglašavanje hrastovih stabala, izdvaja se i još jedan podatak o velikoj gustoći slavonskih šuma. Tako von Taube svjedoči da se čitav mjesec može loviti i povlačiti po šumi od jednog do drugog mjesta, a da se istovremeno ne naiđe ni na jedno selo.¹⁰ Nadalje, u svom opisu šuma von Taube nam donosi neke vrlo važne podatke o vrsti drveća koja rastu na slavonskom krajiškom prostoru. Spominje da „veliko dobročinstvo prirode“ čine dubrave i lijepo šume koje se prvenstveno sastoje od hrasta, bukve, breze, topole, johe, turskog lješnjaka, divlje loze i drugih divljih voćaka, no uz nedostatak korisnog ariša.¹¹ Na prostoru uz Dravu može se naći bijela topola, a isto tako ima nešto jela i borova, dok vrbe nema u dovoljnoj količini.¹² Od svih vrsta drveća najviše se naglašava uloga hrasta kao najdominantnijeg na tom prostoru. Iako nije spomenuto, a s obzirom na to da se radi o vlažnom i nizinskom terenu, sigurno je da se radi o hrastu lužnjaku, koji je i danas karakterističan za taj prostor. Od ostalih biljnih pokrova spominje se nizinsko bilje, kao npr. ljekovito bilje i drugo različito bilje čiji se korijen koristi za izradu ženske šminke.¹³ Uz spomenuti biljni svijet izdvaja i neke od najzastupljenijih životinja. No, ističući da se u šumama može sresti malo divljih životinja, von Taube napominje da je velika zabluda smatrati slavonske šume prepunima divljači.¹⁴ Prema tome, jelena nema uopće, a divljih svinja ima malo i to samo na području močvara i bara, dok ni srna ni zečeva nema odviše.¹⁵ Napominje da mnoštvo medvjeda, lisica, vukova, orlova, jastrebova, sokolova i drugih grabežljivaca sprečava povećanje broja divljači, a osim toga na povećanje negativno utječe i danonočno obitavanje pitomih svinja koje su na žirenju, kao i negativan utjecaj velikog broja lovaca.¹⁶ Dodatnu štetu rade medvjedi za koje von Taube tvrdi da proždiru volove i pčele (odnosno košnice), dok na stočarstvo loše utječu vukovi, a na zemljoradnju lasice i kune.¹⁷ Prema tome, možemo vidjeti da se u šumama Slavonske vojne krajine isprepliću divlje i domaće životinje, no malo je divljači jer je puno lovaca u kraju.

⁸ Von Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije*, 26.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto, 24-25.

¹² Isto, 25.

¹³ Isto, 26.

¹⁴ Isto, 27.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

Interakcija šume i čovjeka

Slavonske krajiške šume možemo promatrati i u njihovoj interakciji s ljudima. Na toj razini promatranja pokušavamo odrediti neke bitne odrednice u međudjelovanju šumskog ekosistema i ljudske zajednice. Na temelju izvora prikazat ćemo kakav je bio utjecaj čovjeka na šume. Izvori najvećim dijelom svjedoče o utjecaju čovjeka na šume, dok je utjecaj šume na čovjeka slabo zabilježen. Razlog tome je činjenica što se općenito životna sredina i njezin svakodnevni utjecaj na čovjeka u povijesnim izvorima uzimaju „zdravo za gotovo“. Dakle, naglasak je na ljudskom utjecaju koji se najviše temelji na eksploataciji šuma u različite svrhe – najviše u ekonomske, što dovodi do deforestacija, odnosno vidljivih posljedica ljudskog djelovanja.

Ekonomska eksploatacija šuma može se promatrati na temelju podataka koje nam u svojem putopisu donosi von Taube. Međutim, detaljniji izvor za takvu analizu su Šumske uredbe iz 1787. godine. Radi se o dokumentu vojne provenijencije koji uređuje pravila po kojima se kontroliraju i zaštićuju šume na vojnokrajiškom području. Dokument je iskoristiv za proučavanje ovakve problematike jer pomoću pravila otkriva niz podataka koji svjedoče o ekonomskoj eksploataciji šuma tijekom druge polovice 18. stoljeća. Ekonomska eksploatacija može se podijeliti u dva glavna dijela. Prvo, možemo vidjeti da se šume najviše iskorištavaju za dobavljanje drva kao sirovine. Izvori bilježe da se sjeklo i izvozilo drvo za ogrjev, građu, različite drvene proizvode i za proizvodnju potaše. Tako von Taube piše da se hrastove šume najviše iskorištavaju radi drveta koje je dobro za brodogradnju, a iznenađen je zbog velikih količina srušenih stabala koja leže na tlu jer nisu zdrava i ne mogu poslužiti kao građevno drvo.¹⁸ Isto tako, von Taube donosi podatak o iskorištavanju pojedinih vrsta drva za različite proizvode. Govori nam da na prostoru uz Dravu uspijeva bijela topola čija šupljikava kora služi za izradu pluta.¹⁹ U Šumskim uredbama možemo pronaći mnogo primjera koji svjedoče o ljudskoj potrebi za drvom i njegovoj najširoj upotrebi. Najviše drvene građe bilo je potrebno za carske zgrade, za potrebe graničara te za prodaju po određenoj taksi.²⁰ Za carske se zgrade propisuje da ne treba prakticirati upotrebu hrasta jer se šuma tako previše iskorištava pa se propisuje korištenje bijelog drva, kao npr. bukve, jasena i graba.²¹ Krajišnici dobivaju besplatno drvo za potrebe gradnje i ogrjeva. Iz sljedećih zabrana može se zaključiti da su krajišnici dodatno iskorištavali besplatno drvo tako što su tražili veće količine za pravljenje ugljena, oblica, držala, vila i kolja, te za prodaju.²² Uredba propisuje da se količine drva trebaju ograničiti, a propisuje zaštitu hrasta što nam sugerira da se prije masovno eksploatirao hrast i ostalo drveće bez ikakvih kontrolnih i zaštitnih elemenata.

Drugi element eksploatacije povezan je s iskorištavanjem šumskih plodova, kao i samoga njezinog prostora. To se najviše manifestiralo kroz žirenje svinja, stočarstvo i pčelarstvo. Jedna od učestalih praksi bilo je žirenje svinja u šumi.

¹⁸ Isto, 26.

¹⁹ Isto, 25.

²⁰ Šumske uredbe, 373.

²¹ Isto.

²² Isto.

Von Taube svjedoči da se na prostoru vlastelinskih šuma moglo dobro zaraditi od ubiranja taksi na svinje koje su seljaci i trgovci tjerali u šume na ispašu.²³ Tako Engel tvrdi kako je samo Petrovaradinska pukovnija od prihoda žira 1784. godine zaradila 10 642 forinte i 52 krajcara.²⁴ U slučaju Slavonske vojne krajine prihodi od žirenja svinja išli su u državnu blagajnu. Car je dao pravo na besplatno žirenje (do 15 svinja) za sve službene osobe, dok su seljaci i obični krajišnici morali plaćati taksu ako su htjeli žiriti svoje svinje.²⁵ Poznato je da su krajiške vlasti ubirale takse od stanovnika Provincijala koji su svoje svinje žirili u krajiškim šumama. Za Provincijal taksa je iznosila 18 krajcara za velike, 12 za srednje i 9 za male svinje.²⁶ Iz uredbe se saznaje da su prije donošenja regulativa seljaci mogli besplatno žiriti svinje, no dolaskom državne uprave ta se praksa ukida kako bi se zaštitila šuma. Od ostalih šumskih plodova iskorištavalo se pupove i šiške drveća koje se moglo pronaći kada nije rodio žir. Takvi šišci su se onda skupljali i prodavali štavljačima koža.²⁷ Isto tako, poznato je da su šume služile za ispašu stoke. Tako su npr. goveda, koze i ovce pri zadržavanju u šumi uzrokovali dosta štete za mladu šumu jer su popasli sve mladice, a neke čak i iščupali iz korijena.²⁸ U krajiškim šumama bilo je dozvoljeno držanje koza i to prije svega siromašnim krajišnicima koji su se tako prehranjivali. Zabilježeno je da su seljaci i krajišnici iskorištavali šumu za držanje pčela i za to su morali plaćati određene takse.²⁹ Košnice koje su donesene iz Provincijala naplaćivane su 6 krajcara po komadu, s time da se taksa naplaćivala u srpnju kada su dolazili novi rojevi pčela.³⁰ Od ostalih djelatnosti prisutan je lov na divljač, o čemu von Taube svjedoči kada spominje da se od vučje i lisičje kože moglo zaraditi mnogo novca.³¹

Navedeni primjeri ekonomske eksploatacije šuma sugeriraju vidljive posljedice ljudskog djelovanja. Djelovanje čovjeka izaziva devastacije koje su prisutne i vidljive na nekoliko primjera. Izdvojit ćemo najvažnije. Nekontrolirana sječa drva uzrokovala je vidljiva oštećenja šuma. O tome govori von Taube kada spominje veliku količinu porušenih stabala kako leže na tlu pa tako šuma postaje neuredna i neprohodna.³² Izravna posljedica štetnog ljudskog djelovanja su i požari, koji uništavaju velike šumske površine, a često izbijaju jer pastiri i seljaci noću nekontrolirano pale vatru.³³ Negativan učinak imaju i novi putovi kroz šumu. Naime, praksa je da se stari putovi ne obnavljaju, nego se odmah

²³ Von Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije*, 26.

²⁴ Vladan Gavrilović, „Opis slavonskih i sremskih šuma u delima Fridriha Vilhelma fon Taubea i Franca Štefana Engela (Opis Kraljevstva Slavonije i Srema),“ u *Slavonske šume kroz povijest*, ur. Dinko Župan i Robert Skenderović (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017), 136.

²⁵ Šumske uredbe, 373.

²⁶ Gavrilović, „Opis slavonskih i sremskih šuma,“ 137.

²⁷ Von Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije*, 26.

²⁸ Šumske uredbe, 376.

²⁹ Gavrilović, „Opis slavonskih i sremskih šuma,“ 138.

³⁰ Isto.

³¹ Von Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije*, 27.

³² Isto.

³³ Isto.

posijeku novi predjeli šume, a pritom se drveće ostavlja na tlu bez da se iskoristi na bilo koji način.³⁴ Na temelju Šumskih uredbi možemo vidjeti da nekontrolirana sječa drva izaziva najviše devastacija u šumskom okolišu. Zbog toga dolazi do nedostataka mlade šume pa se potiče njezino regeneriranje. Glavni problem je u tome što se sijeku mlada stabla jer ih je lakše posjeći, ispiliti i izvesti.³⁵ Drugi problem je što su krajišnici mlade hrastove koristili za izgradnju vodeničkih kopanja, oblica i plastova. Zbog toga dolazi do nedostatka hrastova koji su onda prema Šumskoj uredbi dodatno zaštićeni. Isto tako, za mladu šumu negativan je bio već opisani učinak krupne i sitne stoke na mlada stabla.³⁶ Dakle, možemo vidjeti da je ljudsko djelovanje najviše ostvarivano kroz ekonomsku eksploataciju koja je uzrokovala negativne posljedice na šumski okoliš. Najviše se uništavao šumski pokrov i onemogućeno je regeneriranje šumskih površina.

Šume i vojnokrajiška uprava

Nakon oslobođenja Slavonije od osmanske vlasti, Habsburgovci šume, kao veliko prirodno bogatstvo, nastoje staviti pod svoj nadzor. Oslobođenjem Slavonije početkom 18. stoljeća vlast nad šumama preuzimaju Dvorska komora i Dvorsko ratno vijeće.³⁷ Taj dvoboj koji se vodio za posjedovanje i upravu u Slavoniji kočio je donošenje zakonske regulacije gospodarenja šumama. Donošenje potpune zakonske regulative za gospodarenje šumama Slavonske vojne krajine bilo je moguće tek nakon 1745. godine kada je provedeno konačno razgraničenje između vojnog i civilnog prostora.³⁸ Šume Slavonske vojne krajine tada pravno pripadaju pod vlast fiska, odnosno države, a upravljanje nad njima preuzima uprava Vojne krajine.³⁹ Prihodi od šuma bili su knjiženi u krajišku Proventnu zakladu kao prihodi Vojne krajine.⁴⁰ Uspostavom vojne uprave krajiške su vlasti zahtijevale da se donesu zakonske regulative u gospodarenju krajiškim šumama. Tako se tijekom druge polovice 18. stoljeća donosi niz instrukcija i pravila o gospodarenju krajiškim šumama u Slavoniji. Ozbiljnu kontrolu i gospodarenje šumskim bogatstvom vojne vlasti najavile su 1755. godine kada je izdata prva cjelovita instrukcija o upravljanju i čuvanju šuma (*Waldordnung*).⁴¹ Takva instrukcija prvotno je vrijedila samo za slavonske pukovnije, a 1765. godine proširena je na ostatak Vojne krajine.⁴² Kantonalnom reorganizacijom 1787. godine donesen je prvi šumski red ili šumske uredbe.⁴³ Šumske uredbe

³⁴ Isto.

³⁵ Šumske uredbe, 376.

³⁶ Isto.

³⁷ Damir Matanović, „Legalitet i legitimitet – suprotstavljene koncepcije pri iskorištavanju šuma Slavonske vojne krajine,“ *Časopis za suvremenu povijest* 35/3 (2003): 962.

³⁸ Željko Holjevac i Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku* (Zagreb: Leykam International, 2007), 25.

³⁹ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 73.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Matanović, „Legalitet i legitimitet,“ 962.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

predstavljaju prvi opsežni pokušaj sređivanja stanja i gospodarenja krajiškim šumama na razini zakonske regulative i kao takve propisane su za prostor Slavonske, Varaždinske i Banske krajine.

Na temelju Šumskih uredbi iz 1787. godine pokušat ćemo otkriti kako su država i vojnokrajiška uprava percipirale šume. Uspostavom vojnokrajiške vlasti krajiške šume dolaze pod njihovu upravu i postaju bitan izvor prihoda. Ispostavlja se da Habsburgovci shvaćaju kako šume predstavljaju ekonomsko bogatstvo kojim se može puniti državna blagajna. O shvaćanju šuma kao ekonomskog bogatstva svjedoči i von Taube. On kao austrijski službenik iznosi mišljenje da bi položaj Slavonije uz more njoj samoj donosio više dukata, nego što se u njoj trenutno nalazi groša.⁴⁴ U uvodu Šumskih uredbi može se iščitati nekoliko rečenica koje ukazuju da se ideje o kontroliranom razvoju šuma i njihovu gospodarenju razvijaju iz ekonomskih razloga. Kaže se da: „Zemlja (...) mora uzgajati drvo kao jednu ljudsku potrebu iz godine u godinu. Kako je poznato da stablu hrasta treba 200, cera 150, a bukve 120 godina za njihovo sazrijevanje, može se zaključiti da vrlo sporo rastu, a jako brzo se potroše (...) najveću pažnju treba posvetiti njihovom održavanju. Zbog toga je potrebno donijeti takve uredbe koje će spriječiti nestajanje šuma, sada i ubuduće (...) S druge strane ljudi moraju, ne samo održavati mladu šumu, nego je uzgajati i saditi.“⁴⁵ Uvodne nam riječi pokazuju koji su osnovni razlozi donošenja zakonskih regulativa o gospodarenju šumama i samim time pokretanju cjelokupnog protomodernog državnog sustava održivog razvoja šuma. Šume su, prije svega, shvaćene kao resurs koji je moguće regenerirati. Zbog ljudske potrebe za drvom potrebno je ujednačiti rast i potrošnju šuma. Prema tome, osnovna ideja je omogućiti održivi razvoj koji uključuje potrošnju, ali i prikladnu regeneraciju šuma. Ovakva uredba, donesena odozgo, određuje prava i obaveze koje se tiču erara (države, državne imovine)⁴⁶ i krajišnika. Uz to, treba napomenuti da prava i obaveze erara izvršava vojna uprava.

Pregledom Šumskih uredbi iznijet ćemo nekoliko primjera koji pokazuju prava i dužnosti erara i objašnjavaju ideju o kontroliranom razvoju šuma i njihovu korištenju. Erar je imao dužnost brinuti o planskoj eksploataciji, pošumljavanju i zaštiti šume.⁴⁷ Krenimo od planske eksploatacije koja je zamišljena kao praksa ekonomskog iskorištavanja šume u kontroliranim uvjetima koji omogućuju održivi razvoj šumskih površina. Stoga su propisana pravila o količini potrebne drvene građe za carske zgrade i za krajiške potrebe.⁴⁸ Posebno je naglašena zaštita hrasta koji se prije previše samovoljno eksploatirao i zbog čega je nestajala šuma. Za potrebe drvene građe njegova je upotreba reducirana samo na potrebe gradnje carskih zgrada u močvarnim i vlažnim terenima.⁴⁹ Na očuvanje hrastova drveća trebaju paziti kantonski časnici i zapovjednici koji ne smiju davati dozvole za

⁴⁴ Von Taube, *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije*, 26.

⁴⁵ Šumske uredbe, 373.

⁴⁶ Erar – drž. blagajna; ukupnost svih javnih prihoda; drž. imovina; Hrvatska enciklopedija, s.v. „erar,“ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18193> (posjet 20. 1. 2019).

⁴⁷ Matanović, „Legalitet i legitimitet,“ 963.

⁴⁸ Šumske uredbe, 373.

⁴⁹ Isto.

sječū hrastova od kojih bi se izrađivalo pruće, kolje, oplate i daske za krovišta.⁵⁰ Osim zaštite hrasta, planska eksploatacija uključuje i složeni postupak sječe drva za koji je odgovorna šumarska organizacija i nadležni vojni časnici. Prema propisanim pravilima, prije sječe za sve drveće treba provesti doznake, stabla se moraju sjeći nisko da se ne oštete mladice, a posječena stabla moraju se izvesti na kolima i to do blagdana sv. Josipa (19. ožujka).⁵¹ Sječa se vrši samo uz dozvolu Generalkomande i ograničena je samo na studeni, prosinac i siječanj.⁵² Također, bilo je vrlo važno da se pazi na smjer i širinu prosjeka, da se odabiru samo ona stabla koja su već bila oštećena i da se ostavi dovoljna količina hrastovih stabala za sjeme.⁵³ Sve te poslove treba provesti šumarska služba uz odobrenje nadležnih vojnih časnika.

Nadalje, propisana su pravila kojima se nastoji zaštititi šuma. Sama ideja o zaštiti šume razvija se sukladno ekonomskim interesima i potrebi da se spriječi nestanak mladih šuma. Najveći razlog nestanka mladih šuma je u tome što su krajišnici samovoljno sjekli mlada stabla zbog njihove lakše obrade.⁵⁴ Zbog toga se donosi niz zakonskih uredbi kojima se nastoji zaštititi šuma. Tako se npr. najstrože kažnjava potkopavanje, spaljivanje, odsijecanje kvrge i guljenje kore, a posebno se kažnjavaju krajišnici koji ruše mlade hrastove i stvaraju nove krčevine ili povećavaju površine starih.⁵⁵ Isto tako, važno je da šuma uvijek bude čista i prohodna pa se zbog toga sve drvo iz nje mora izvesti, a to uključuje i granje i ležeća stabla. Također, strogo je zabranjeno ložiti vatru u šumi od Đurđeva⁵⁶ (23. travnja) do Miholja⁵⁷ (29. rujna), a ako se zapali ijedno stablo, počinitelj se kažnjava po ratnim vojnim pravilima.⁵⁸ Dakle, iz navedenih primjera vidimo da se šumi nastoji zaštititi na različite načine. Stroge kazne sugeriraju važnost zaštite koja je nužna u sustavu održivog razvoja krajiških šuma.

Pošumljavanje je bilo jedna od važnih obaveza države i vojnokrajiških vlasti. Ono je bilo posebno bitno ako uzmemo u obzir da šumu treba konstantno regenerirati kako bi se ona održala. Plansko pošumljavanje bilo je moguće samo uz dovoljne količine žira. Prema tome, bilo je važno voditi brigu o količini žira i njegovu korištenju. Vojni časnici i šumari morali su pregledavati teren kako bi se ustanovilo ima li dovoljno žira te kako bi regulirali njegovo korištenje za svinje i za potrebe sjemena.⁵⁹ Kako bi se uzgojila mlada šuma, najstrože se zabranjuje puštanje stoke i svinja jer one potkopavaju mladice. Za potrebe ispaše šumarska komanda treba omogućiti korištenje jednog dijela šume gdje nisu posađene mladice. Pošumljavanje se treba provesti tijekom travnja i to od hrastova i bukova sjemena koje se prikupilo tijekom jeseni.⁶⁰ Briga o uzgajanju

⁵⁰ Isto, 374.

⁵¹ Isto, 375.

⁵² Isto, 374.

⁵³ Isto, 375.

⁵⁴ Isto, 376.

⁵⁵ Isto, 378.

⁵⁶ Đurdevo je katolički blagdan svetog Jurja.

⁵⁷ Miholje je katolički blagdan svetog Mihaela arkandela.

⁵⁸ Šumske uredbe, 379.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto, 375.

mladih šuma jedna je od novijih odredbi koja se pojavljuje u ovim zakonskim regulativama, a pokazuje da se kod državnih vlasti razvija svijest o potrebi obnavljanja šumskih površina, a ne samo o njihovoj zaštiti.

Krajiška prava i obaveze

Donošenjem niza šumskih uredbi tijekom druge polovice 18. stoljeća krajišnicima je legislativa postepeno ograničavala njihova tradicionalna prava. Matanović smatra da se krajiška percepcija šuma zasnivala na mišljenju kako su šume dio općeg dobra i kao takve su svima slobodne za korištenje.⁶¹ Prema tome, krajišnici su nastojali šumsko bogatstvo slobodno koristiti za vlastite potrebe. To se najviše manifestiralo kroz samovoljnu sječu drva, žirenje svinja i ispašu stoke. Pri tome treba napomenuti da krajiško društvo nije imalo potrebu provoditi punu eksploataciju, već je pokušavalo održati ravnotežu u šumskom ekosustavu ograničavajući se na zadovoljenje egzistencijalnih potreba.⁶² Dakle, njihov pogled na šume temelji se na uvjerenju da su one dio prirodnog bogatstva i da je njihovo tradicionalno pravo uživati sve njihove datosti. Međutim, pokazuje se da državne vlasti zakonskim regulativama i kontrolnim elementima (šumarske organizacije) nastoje krajišnicima ograničiti korištenje šumskog bogatstva. Time dolazi do preklapanja dvaju različitih pogleda pri čemu je vidljivo da vojnokrajiške vlasti uspijevaju postepeno provesti svoju koncepciju. Krajišnicima nisu odmah ukinuta sva prava i obaveze, već se išlo prema postupnim ograničenjima koja su trebala imati trajan učinak.

Na temelju Šumskih uredbi pokazat ćemo nekoliko primjera iz kojih je vidljivo da su krajišnici ograničeni u uživanju šumskih dobara. Zakonske uredbe najviše su ih ograničavale u korištenju drva. Iako su i dalje imali pravo na besplatno drvo, bili su ograničeni u njegovoj količini, kvaliteti i vrsti. Tako im je npr. bilo zabranjeno sjeći stabla sve dok je na zemlji bilo oborenih trupaca koje se moglo iskoristiti za ogrjev.⁶³ Isto tako, zabranjena im je uporaba hrasta kao građevnog materijala zbog njegove dodatne zaštite. Ograničenja su provedena i u samom postupku sječe drva. Prema tome, sve drveće se prije sječe moralo doznačiti, a sam proces sječe zahtijevao je složeni administrativni posao koji je krajišnik trebao obaviti kod šumara, kako bi dobio potvrde za sječu i odvoz drva.⁶⁴ Isto tako, krajišnici su bili vremenski ograničeni tijekom sječe. Određeno je da mogu sjeći drva samo tijekom studenog, prosinca i siječnja, a gotovo drvo moraju izvesti (isključivo kolima, a ne vučenjem, da se ne uništavaju ostala stabla) iz šume do sv. Josipa (19. ožujka).⁶⁵ Uz to, važno je istaknuti da su morali plaćati dodatne takse ako su htjeli uzeti dodatne količine drva za vlastite potrebe (izrada alata, kola) ili za prodaju. Dakle, vidimo da su krajišnici bili ograničeni količinom drva koje su smjeli koristiti te im je postupak sječe bio zakompliciran zbog administrativnih pravila.

Nadalje, treba izdvojiti da im je bilo ograničeno žirenje svinja i ispaša

⁶¹ Matanović, „Legalitet i legitimitet,“ 963.

⁶² Isto.

⁶³ Šumske uredbe, 374.

⁶⁴ Isto, 375.

⁶⁵ Isto.

stoke u šumi. Nisu mogli slobodno puštati stoku u bilo koji dio šume, nego u samo za to predviđene ograđene prostore. U žirenju svinja bili su ograničeni jer su morali plaćati takse ako su imali više svinja nego što je propisano. Ispaša je bila zabranjena u ožujku i travnju, kada se šuma regenerira, te je omogućena tek nakon oporavka šumske vegetacije. Za ispašu stoke krajišnici su morali plaćati taksu satniji u iznosu od 2 do 8 krajcara po komadu stoke.⁶⁶ Na kraju možemo reći da su se krajišnici teško prilagodili donesenim pravilima, što je najočitije u strogim kaznama. Najstrože kazne propisane su za sječú mladih stabala (osobito hrasta) te neregularno držanje svinja i stoke u predjelu mlade šume (do 90 forinti).⁶⁷ Navedene nam kazne pokazuju da krajišnici nisu mogli lako promijeniti vlastitu svakodnevnicu i da su ustrajali u održavanju tradicionalnih prava u pogledu korištenja šumskog bogatstva. Isto tako, vidljivo je da vojnokrajiške vlasti nisu sasvim onemogućile krajiško korištenje šumskih resursa. Prema tome, njihova koncepcija o održivom razvoju šuma i ostvarenju ideje o šumi kao ekonomskom bogatstvu nije nasilno prekinula neke tradicijske elemente krajiškog društva.

Zaključak

Šume Slavonske vojne krajine pripadaju nizinskom prostoru Posavlja, s tim da se prema granici s Provincijalom, povišenjem terena, pojavljuju i gorske šume. Krajiške šume vrlo su guste, bogate hrastom i u njima egzistira životinjski i biljni svijet. Nadalje, možemo vidjeti da se međuodnos šume i čovjeka najviše manifestira kroz ljudsku eksploataciju šumskog bogatstva, dok je utjecaj šuma na čovjekovu svakodnevnicu neznatno dokumentiran. Prema tome, krajiške se šume najviše eksploatiraju u ekonomske svrhe. Najviše se siječe drvo za građu, prodaju, ogrjev i izradu različitih alata. Od ostalih djelatnosti izdvajaju se stočarstvo, žirenje svinja, pčelarstvo i lov. Sve ljudske djelatnosti na različite načine uzrokuju promjene u šumskom ekosistemu. Eksploatacija uzrokuje najnegativnije posljedice. Radi se o različitim destruktivnim elementima koji uzrokuju nestanak krajiških šuma. Na šume negativno djeluju samovoljna sječa, rušenje mladih stabala, štetan utjecaj stoke i česti požari. Takvi negativni učinci prouzročili su polako nestajanje šumskih površina. Međutim, razvojem vojnokrajiške uprave uspostavlja se cijela nova koncepcija o kontroliranom gospodarenju šumama.

Druga polovica 18. stoljeća obilježena je raznim šumskim uredbama i regulativama koje propisuju kontrolu i održavanje šumskog bogatstva. U kontekstu razvoja cjelokupnog šumarskog sustava na prostoru vojnokrajiške uprave možemo prepoznati dva pogleda na šume. Prvi pogled zastupaju država i vojnokrajiške vlasti. Oni smatraju šume velikim ekonomskim bogatstvom za državu pa razvijaju cijeli protomoderni sustav pravila i kontrole koji omogućava njihovu zaštitu i održivi razvoj. Naime, može se vidjeti da je osnovna ideja takvog pristupa bila u tome da se stvori sustav šuma koji će omogućiti njihovo istovremeno eksploatiranje i regeneriranje. U tom kontekstu razvija se i cjelokupna

⁶⁶ Matanović, „Legalitet i legitimitet,“ 968.

⁶⁷ Isto.

šumarska organizacija koja u suradnji s vojnim vlastima treba provoditi zakone o šumama. S druge strane, prisutan je i pogled krajišnika koji žele zadržati tradicionalno pravo na slobodno korištenje šumskog bogatstva. Prema njihovu mišljenju šume su dio općeg dobra koje treba služiti za egzistencijalne potrebe. Navedeni pogledi stoje u oprečnom odnosu jer krajišnici teško pristaju na nove uredbe koje im postepeno ograničavaju tradicionalna prava. Najviše ih opterećuje ograničenje na drvo, ispašu stoke, žirenje svinja i krčenje šumskih površina. O njihovu protivljenju novom načinu gospodarenja šumama svjedoče i visoke kazne koje su propisane za nepravilnu sječu, neregularnu ispašu stoke i slično. Iako imamo jasno oprečne pristupe, možemo se složiti da ideja o kontroliranom razvoju šuma postavlja temelje modernog razmišljanja o održivom razvoju šuma. Prema tome, vojnokrajiška vlast, potaknuta ekonomskim shvaćanjem, razvija prve ideje o zaštiti i regeneriranju šuma. Premda je ideja bila potaknuta ekonomskim razlozima, vidjet ćemo da će ona u kasnijim stoljećima imati i ekološke razloge.

Bibliografija

Izvori

Šumske uredbe za carsko kraljevsku krajišku šumu Slavonske, Varaždinske i Banske krajine. Objavljeno i prevedeno u: Cik, Nikola. „Eko-historija Đurđevca i Virja u drugoj polovici 18. stoljeća.“ Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet, 2012.

Von Taube, Friedrich Wilhelm. *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema: Leipzig, 1777., 1778.* Preveo Stjepan Sršan. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, Udruga povjesničara Slavonije i Baranje, 2012.

Slawonische Militärgrenze (1780) – First Military Survey. <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-slavoniamf/?layers=osm%2C156&bbox=2080639.7964940236%2C5663508.476683004%2C2106418.1842831993%2C5671152.179511521> (posjet 15. 1. 2019).

Literatura

Gavrilović, Vladan. „Opis slavonskih i srem-skih šuma u delima Fridriha Vilhelma fon Taubea i Franca Štefana Engela (Opis Kraljevstva Slavonije i Srema).“ U *Slavonske šume kroz povijest*, ur. Dinko Župan i Robert Skenderović, 131-140. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.

Holjevac, Željko, Nenad Moaćanin. *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku.* Zagreb: Leykam International, 2007.

Hrvatska enciklopedija, s.v. „erar.“ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18193> (posjet 20. 1. 2019).

Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik. Sv. 2, Po-vojačeno društvo (1754.-1881.).* Preveo Josip Brkić. Zagreb: Naprijed, 1997.

Matanović, Damir. „Legalitet i legitimitet – suprotstavljene koncepcije pri iskorištavanju šuma Slavonske vojne krajine.“ *Časopis za su-vremenu povijest* 35/3 (2003): 961-970.

Forests of the Slavonian Military Frontier in the 18th Century

Abstract:

The paper portrays the forests of the Slavonian Military Border in the 18th century from the perspective of ecohistory. The forests are studied as a separate ecosystem and through their interaction with humans. The paper is based on an overview of sources – a map of the Slavonian Military Border from the year 1780, the Forest Decree from the year 1787 and the travelogue of the Austrian civil servant Friedrich Wilhelm von Taube. The paper emphasizes the appearance of forests and their characteristics, as well as man's influence on forests through economic exploitation and deforestation. The conflicting views of the military authorities and the frontier soldiers on the use and protection of forests are presented.

Keywords:

forests, Slavonian Military Border, 18th century, ecohistory